

# ارزش بصری

۴

از فراگیر انتظار می‌رود، پس از پایان درس بتواند:

- ۱- ارزش بصری را تعریف کند.
- ۲- تأثیر جنسیت اشیا را در سایه روشن توضیح دهد.
- ۳- درجات نور را بشناسد.
- ۴- ارزش بصری نور را در فرهنگ‌های مختلف بیان کند.
- ۵- ارزش نور را در آثار هنرمندان تحلیل کند.
- ۶- تأثیر فضای مثبت و منفی را در آثار مختلف بررسی کند.
- ۷- ارزش بصری رنگ را شرح دهد.
- ۸- ارزش بصری نور و رنگ در نگارگری ایرانی را بیان کند.
- ۹- تأثیر ارزش بصری بر جو را شرح دهد.
- ۱۰- ارزش نور در معماری مذهبی را شرح دهد.
- ۱۱- از ارزش‌های بصری در آثارش بهره‌مند شود.

اهداف رفتاری

## درس در یک نگاه

- ارزش بصری یا رنگ مایه، میزان شدت تاریکی و روشنایی است.
- توانایی دیدن به علت وجود نسبی نور است.
- جنس و بافت اشیا در میزان بازتاب نور دخالت دارند.
- در طبیعت بین نور و تاریکی مطلق درجات مختلفی وجود دارد، این درجات را رنگ مایه یا تونالیته می‌نامند.
- یکی از مؤثرترین روش‌ها برای نشان دادن بعد سوم است.
- با سایه روشن بدون توجه به رنگ، تصاویر سیاه و سفید یا طراحی‌های سایه روشن دار از طبیعت را مطابق واقعیت می‌بینیم.

- در تمدن‌های باستانی نور مظهر مردانگی بود و زمین و ماه که روشنی خود را از خورشید می‌گرفتند، از جنس ماده به شمار می‌رفتند.
- در فلسفه کهن چین، بین مظهر تاریکی و یانگ مظهر نور است.
- برای ایجاد حجم پردازی و برجسته‌نمایی در طراحی و نقاشی از سایه روشن کاری بهره می‌گیرند.
- خاصیت نمادین نور از ذهن خیال‌پرداز انسان سرچشمه می‌گیرد.
- نور مظهر دفع ظلمت است.
- هنگامی که تاریکی و روشنایی به حداکثر شدت خود برسند و نیم سایه‌ها حذف یا بی‌اهمیت شوند، فضای مثبت و منفی ایجاد می‌شود.
- رنگ‌ها در درجه روشنی و تاریکی با هم تفاوت دارند.
- هرگاه رنگ‌ها در درجه یکسان از تاریکی و روشنایی کنار هم قرار گیرند، تنها براساس خاصیت رنگی آنها را از یکدیگر تشخیص می‌دهند.
- در نقاشی نوین سعی می‌کنند کاربرد نور را به رنگ بسپارند.
- در ایران باستان و ایران اسلامی همواره نور از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است و آن را نمادی از ذات باری تعالی می‌دانند.
- در نگارگری ایرانی نور منتشر در جهانی به دور از سایه‌ها است و طبیعت پردازی و سایه پردازی نمی‌شوند.
- نقاط زیاد کنار هم می‌توانند تصویری از رنگ مایه (خاکستری‌های بصری) و رنگ‌های مختلف را در ذهن پدید آورند.
- به کمک نور، فضاها دگرگون می‌شود. فضاها را کوچک، بزرگ جلوه می‌کند یا فضاها را بزرگ، کوچک‌تر دیده می‌شود. با آن می‌توان فضایی را شاد یا دلگیر کرد.
- نور در معماری مذهبی نقش مهمی را ایفا می‌کند و نقش هدایت‌کننده به سوی کمال را به عهده می‌گیرد.

## ارزش بصری

ارزش بصری یا رنگ مایه<sup>۱</sup>، میزان شدت تاریکی و روشنایی است. توانایی دیدن به علت وجود نسبی نور است. نه در تاریکی مطلق و نه در نور محض چیزی نخواهیم دید. در یک اتاق تیره در شب ما چیزی نمی‌بینیم و به اشیاء و دیوارها برخورد می‌کنیم. صفحه‌ای که شما در حال خواندنش هستید، خواناست چرا که تیرگی‌های خطوط تایپ شده با روشنایی زمینه در تضاد است. از طریق نور و تاریکی است که موفق به دیدن اشیاء می‌شویم. وقتی نور طبیعی یا مصنوعی محیط را فرا می‌گیرد، اشیاء آشکار می‌گردند. ولی همه محیط به صورت یکنواخت روشن نمی‌شود. جنس و بافت اشیاء در میزان بازتاب

نور دخالت دارند (تصاویر ۳ و ۲ و ۴-۱). بازتاب نور از اشیای صیقلی و درخشان با شدت بیشتری به چشم ما می‌رسد. اشیای زیر و خشن بازتاب نور کم‌تری دارند. حال تأثیر بافت را در دو اثر از میکلا آثر با هم مقایسه می‌کنیم.



تصویر ۴-۲ - تأثیر تاریک و روشن بر جنسیت و بافت



تصویر ۴-۱ - تأثیر تاریک و روشن بر جنسیت و بافت



تصویر ۴-۳ - فرانکوئیز کاسانوا

در تصویر ۴-۴ چهره حضرت مریم به لحاظ صیقلی بودن سنگ مرمر نور لطیف و ملایم دیده می‌شود و انعکاس‌های ظریفی در آن دیده می‌شود اما در اثری دیگر از همان هنرمند بافت درشت سنگ به کمک نور دیده می‌شود (تصویر ۴-۵).



تصویر ۵-۴- برده اسیر، میکل آنژ، بافت درشت



تصویر ۴-۴- حضرت مریم بخشی از مجسمه، میکل آنژ



الف- حجم صیقلی از جنس استیل، شیکاگو



ب- بخشی از همان اثر

تصویر ۶-۴

تصویر ۴-۶ حجمی صیقلی و درخشان است و بازتاب نور اطرافش را نشان می‌دهد. این اثر به لحاظ شکل اعوجاج یافته‌اش، دارای انعکاسات جالبی شده است و نظر مردم را به خود جلب نموده است. حال اگر آن را با حجمی دیگر از لحاظ بافت و جنسیت مقایسه کنیم، خواهیم دید که تأثیر نور بر آنها یکسان نخواهد بود. زیرا صرف نظر از شکل آنها با در نظر گرفتن جنسیت و بازتاب نور متفاوت عمل می‌کنند (تصاویر ۶ و ۴-۵).



## درجات نور و تاریکی

در طبیعت بین نور و تاریکی مطلق درجات مختلفی وجود دارد، این درجات را تونالیت<sup>۱</sup> یا رنگ‌مایه می‌نامند. مطالعات نشان داده است که چشم انسان به‌طور متوسط می‌تواند تا ۴۰ درجه از آن را تشخیص دهد. اغلب هنرمندان در هنرهای بصری تعداد محدودی از این درجات متفاوت رنگ‌مایه را استفاده می‌کنند. در تصویر ۷-۴ درجات رنگ‌مایه‌ها به ترتیب مجاور یکدیگر قرار گرفته‌اند و یک رنگ‌مایه معین با ارزش متوسط در میان آنها نشان داده شده است. جالب این است که میزان تاریک و روشنایی این رنگ‌مایه ثابت در زمینه‌های مختلف کاهش یا افزایش می‌یابد و متغیر به نظر می‌رسد.

جهانی که در آن زندگی می‌کنیم سه بعدی است. سایه روشن یکی از مؤثرترین روش‌ها برای نشان دادن بعد سوم است. البته در ژرف‌نمایی (پرسپکتیو) روش‌های زیادی برای نمایش بعد سوم وجود دارد، ولی بدون سایه روشن مشکل می‌توان تصویری نزدیک به واقعیت ارائه داد. افزودن رنگ‌مایه به تصویر به مراتب آن را واقعی‌تر جلوه می‌دهد، زیرا احساسی شبیه به انعکاسات متنوع نور در طبیعت به وجود می‌آورد. تأثیر سایه روشن در تصویرهای ساده مثل دایره، بهتر قابل تشخیص است زیرا به کمک سایه روشن حجم کره را از دایره می‌سازد (تصویر ۸-۴).

اهمیت درجات تاریکی روشنی برای ما چنان است که بدون توجه به رنگ، تصاویر سیاه و سفید یا طراحی‌های سایه روشن دار از طبیعت را مطابق واقعیت می‌بینیم (تصویر ۹-۴).

در تصویر ۱۰-۴ هنرمند با مهارت درجات متنوعی از تاریک و روشنایی را به کمک مداد کنته نشان داده است. ظرافت دید هنرمند در استفاده از مداد کنته قابل تحسین است.

در سده هجدهم فیلسوفان مکتب روشنگری عموماً از نور خرد سخن گفته‌اند. از نظر آنها نور مظهر دفع ظلمت است و به این معنی نمادین اشاره می‌کند که عقل و اندیشه می‌تواند تاریکی‌ها را روشن کند. در تمدن‌های باستانی نور مظهر مردانگی بود و خدای خورشید، از جنس نر انتخاب می‌شد، مانند: میترا در ایران باستان، شمش در بین النهرین و هوروس در مصر باستان، آپولون در یونان باستان و بر خلاف آن زمین و ماه که روشنی خود را از خورشید می‌گرفتند، از جنس ماده به شمار می‌رفت و به اعتقاد آنان خورشید بدون زمین و ماه امکان مرئی شدن نمی‌یافت. بنابراین نیاز به تاریکی و نیاز به روشنایی یکسان می‌باشد. به کمک نور، فضاها دگرگون می‌شود، فضاهای کوچک، بزرگ جلوه می‌کند یا فضاهای بزرگ، کوچک‌تر دیده می‌شود. با آن می‌توان فضایی را شاد یا دلگیر کرد. اندازه و میزان نورگیر یا پنجره مقدار نور را کنترل می‌کند و با توجه به جغرافیا طراحی می‌شود.

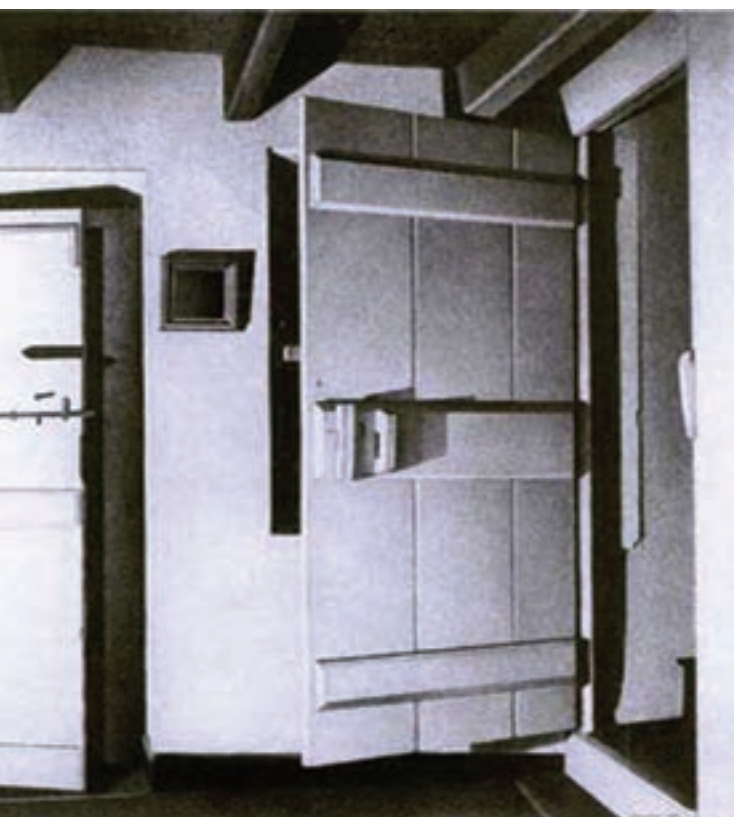
همچنین نور در معماری مذهبی نقش مهمی را ایفا می‌کند و نقش هدایت‌کننده به سوی کمال را به عهده می‌گیرد. نور از لابه‌لای پنجره‌های مشبک چربی، جداره‌های گچی و مرمری و شیشه‌ای منقوش عبور می‌کند و نقوش را روی سطح زمینه پدیدار می‌نماید. و پوششی متغیر از رنگ و سایه در زمان ایجاد می‌نماید. نور موجب پویایی بنا می‌شود و شکل و طرح‌ها را به درون زمان می‌کشد. نور و سایه به سطوح بافت می‌بخشد. نورپردازی که در معماری اسلامی به کار گرفته شده خارق‌العاده به نظر می‌رسد، چرا که همه جلوه‌های آن راهی برای رسیدن به خلوتی آرام و متفکرانه و کمال معرفت ایجاد می‌کند.



تصویر ۴۷- درجات نور و تاریکی



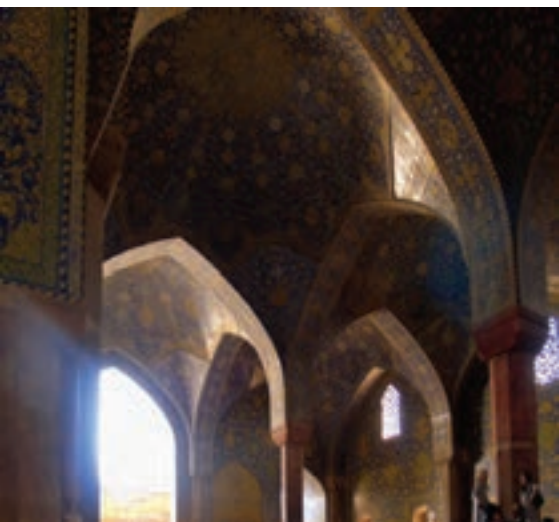
تصویر ۴۸- باربارا هیپورت، سه فرم، مرمر، گالری لندن



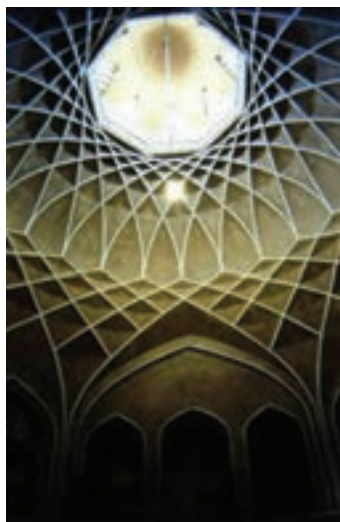
تصویر ۴۹- چارلز شیلر، درباز، مداد کنته روی کاغذ- موزه متروپولیتن



تصویر ۴۹- درجات نور و تاریکی در طبیعت، آلنس لاپین- عکس منظره



ج - مسجد امام در اصفهان



ب - بنایی در کاشان



الف - شیشه رنگی

تصویر ۱-۴



تصویر ۱۲-۴ - مسجد شیخ لطف‌الله



## برجسته نمایی

برای ایجاد حجم پردازی و برجسته‌نمایی<sup>۱</sup> در طراحی و نقاشی از سایه روشن‌کاری<sup>۲</sup> بهره می‌گیرند. طراحی‌های مقابل با استفاده از هاشور حجم پردازی شده است (تصویر ۱۳-۴).



ب - طراحی با مداد کنته



الف - طراحی با مداد، آنتونی وان دایک

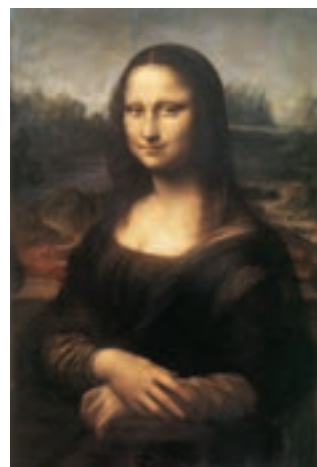


ج - طراحی با مداد

تصویر ۱۳-۴



لازم به ذکر است که نقاشان چیره دست رنسانس این شیوه را به اوج کمال رساندند. در اثر معروف مونالیزا (لبخند زکوند) داوینچی این چهره را درون یک هرم قرار داده است. سه لکه بزرگ روشنایی دیده می‌شود که درجات روشنایی آنها به تدریج تغییر کرده است. نوری که از سمت چپ بالا تابیده، پیشانی، گونه‌ها و چانه را برجسته نموده و در عوض زیر ابروان، بینی و گردن را تاریک کرده است. داوینچی روشنایی چهره را با موهای تیره چنان متمرکز ساخته که چشم بیننده را در اولین نگاه جذب می‌کند. نور روی سینه با یقه و موها و تیرگی گردن محدود شده است. اگر رنگ لباس روشن بود، یا موها در بالای سرش جمع می‌شد، تمرکز نور آن قدرت کمتری می‌یافت. نور ملایم‌تری هم بر روی دست‌ها تابیده و بدین ترتیب نظم و تعادل بین روشنایی‌ها و تاریکی‌ها ایجاد شده است. تابش نور در پشت سر آن نیز با دقت تنظیم شده است. لایه‌های مختلف تاریکی و روشنایی که از موضوع اصلی خاموش‌ترند، یکی پس از دیگری عمق لازم را به فضای منظره داده و گردش نور در سراسر اثر را تأمین کرده است. البته زاویه دید داوینچی هم بسیار مهم است زیرا چهره مونالیزا را کمی از پایین نگاه کرده تا عظمت چهره را چند برابر کند، اما منظره را کمی از بالا دیده است. گویی نقاش از بلندی به منظره نگاه کرده است تا اهمیت و عظمت خارق‌العاده‌ای به آن ببخشد (تصویر ۱۴-۴).



تصویر ۱۴-۴ — مونالیزا (لبخند زکوند)  
— لئوناردو داوینچی

تاریک و روشن متضاد، تمرکز نور و ایجاد عمق در نقاشی را «داوینچی» آغاز کرد ولی در آثار «کاراواجو» و «رامبراند» تجلی یافت.

این هنرمندان به مبالغه و اغراق در نورپردازی رسیدند و به جنبه‌های عاطفی شدت بخشیدند. در تابلو فراخوانده شدن قدیس‌متی نوری که از دست راست بر صحنه تابیده، جنبه‌ای کاملاً نمایشی دارد. بخش بزرگی از پیکره‌ها در تاریکی قرار دارند. نقاش از نور به عنوان نیروی رهایی‌بخش استفاده کرده است (تصویر ۱۵-۴). آثار رامبراند در نورپردازی به اوج خود رسید. وی برای نفوذ در ژرفای روان آدمی از نور و تاریکی بهره گرفت. گم شدن نور در سایه‌ها دلالتی بر خصوصیات انسانی و آسیب‌پذیری و حالت روان متغیر آدمی است (تصویر ۱۶-۴). این خصوصیات روانی در آثار حکاکی رامبراند نیز قابل تشخیص است.

در تصویر ۱۷-۴ هنرمند به کمک مجموعه خطوط متفاوت در روی گراور مسی درجات گوناگون و بسیار ظریف سایه روشن را به وجود آورده است و سه گروه اصلی نور و تاریکی و نیم‌سایه در آن دیده می‌شود. شخصیت دوگانه دکتر فاوست<sup>۱</sup> با درجات مختلف سایه‌ها در مقابل نور پنجره نشان داده شده است او در جستجوی عمق زندگی است که با نور و سایه به صورت نمایشی بیان شده است.

۱- شخصیت دوگانه دکتر فاوست در تردید و دودلی میان خیر و شر بود.



تصویر ۴-۱۶ — فیلسوف — رامبراند



تصویر ۴-۱۵ — فراخوانده شدن قدیس متی — کاراواجو



ب — دکتر فاوست — رامبراند — حکاکی



الف — بخشی از یک اثر حکاکی — رامبراند

تصویر ۴-۱۷



تصویر ۱۸-۴ والتر هاک، چهره خودش، مداد روی کاغذ



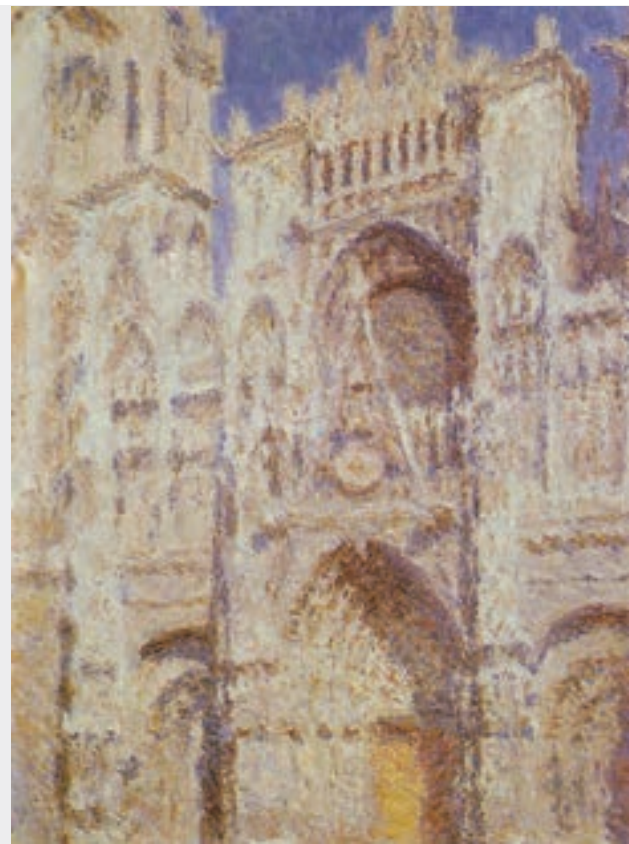
تصویر ۱۹-۴ تأثیر زاویه نور در حالت چهره

منبع نور از بالا یا پایین و... در احساسات و عواطف بیننده تأثیر عمده‌ای دارد. مقدار نور و جهت تابش آن دگرگونی‌های متنوعی را در اثر به وجود می‌آورد. خصوصاً با تغییر زاویه نور در چهره تفاوت‌های چشمگیری در حالت افراد به وجود می‌آید (تصاویر ۱۹ الی ۱۸-۴).

هنگامی که ارزش بصری تاریک و روشنایی به حداقل برسد و تغییر درجات تاریکی و روشنایی به هم نزدیک باشد تأثیر لطیف و ظریفی می‌آفریند (تصویر ۲۰-۴). و در مقابل اگر تضاد ارزش بصری شدت یابد تا به همان نسبتش حس شورانگیزی را به بیننده منتقل می‌کند. بخش عمده خاصیت نمادین نور از ذهن خیال پردازان انسان سرچشمه می‌گیرد. انتقال نور به تاریکی با ملایمت یا خشونت واکنش‌های عاطفی متفاوتی را برمی‌انگیزد. تصویر ۲۱-۴ توازن نور در میان تاریکی حسی از یک آهنگ ملایم را از سوی نوازنده ایجاد می‌کند.

در تصویر ۲۲-۴ بازتاب نور از کتاب به چهره دختری که مطالعه می‌کند، باعث شده تا از شدت نوری که از سمت چپ تابیده، کاسته شود و لطافت بیش‌تری را در چهره به نمایش گذاشته است. هنرمند با حداقل رساندن تضاد تاریکی و روشنایی به فضایی آرام و متوازن دست یافته است.

اما در تصویر ۲۳-۴ هنرمند با کمک نوری که از پنجره به چهره دختر تابیده، شدت بیش‌تری در سایه روشن آن پدید آورده است.



تصویر ۲۰-۴ کلودمونه، کلیسای روئن





تصویر ۴-۲۱- آندره وایت - نوازنده پیانو



تصویر ۴-۲۳- سروف - الگاکنار پنجره



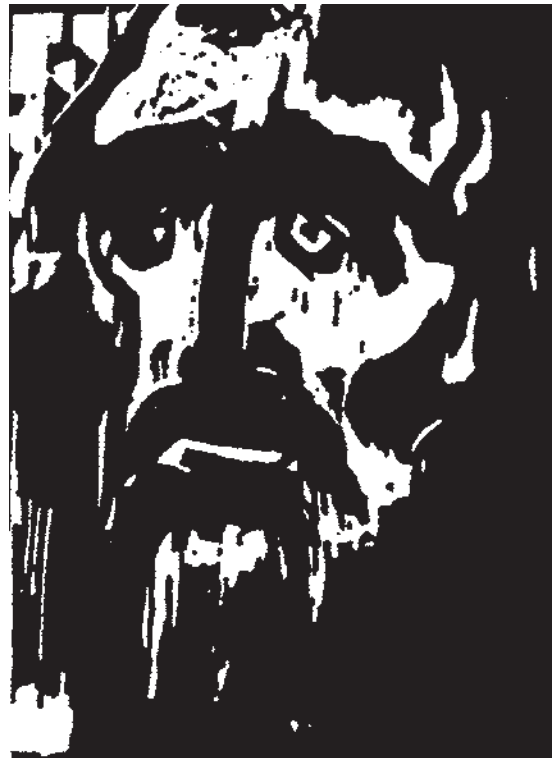
تصویر ۴-۲۲- آگوست رنوار - دختری در حال مطالعه

## فضای مثبت و منفی

هنگامی که تاریکی و روشنایی به حداکثر شدت خود برسند و نیم سایه‌ها حذف یا بی‌اهمیت شوند، فضای مثبت و منفی ایجاد می‌شود. برخی هنرمندان در هنر نوین، عناصر توصیفی و انتزاعی را در هم می‌آمیزند. امیل نولده در اثری به نام پیام آور رنج کشیده با حذف نیم‌سایه‌ها شدیداً بر تأثیر عاطفی اثر افزوده است. طراحی روی لوح چوبی برای این منظور مناسب به نظر می‌رسد. بینی یک سره سیاه است، در حالی که با نوری که بر صورت تابیده شده بر خلاف منطق عمل کرده است. بینی به کمک ابروها و سبیل حالتی مصمم، پرخاشگر و اندوهگین به چهره بخشیده است (تصویر ۴-۲۴).

در برخی از آثار چاپی کته‌کل ویتس شدت تاریکی و روشنایی به قدری است که گاهی نیم‌سایه‌ها از میان رفته‌اند و فضایی کاملاً مثبت و منفی به وجود آمده است و حس خشونت و هیجان در آن تشدید شده است. خطوط ضخیم نیز نقش مهمی را در ایجاد هیجان ایفا می‌کند (تصویر ۴-۲۵).

در اثری دیگر از وی مادر و کودک با این که از شدت تاریکی و روشنایی برخوردار شده‌اند ولی نیم‌سایه‌ها به لطافت حسی اثر کمک قابل توجهی کرده‌اند (تصویر ۴-۲۶).



تصویر ۴-۲۴- امیل نولده - پیام آور رنج کشیده



تصویر ۴-۲۵- کته‌کل ویتس - حکاکی از چهره خودش، اکسپرسیونیسم



تصویر ۴-۲۶ - کته کل ویتس -  
حکاکی روی فلز - مادر و فرزند

در هنرهای بصری هرگاه تفاوت تیرگی و روشنایی شدت یابد می‌تواند بر فضای منفی اطراف طرح تأثیر بگذارد. در تصویر ۴-۲۷ چنین تأثیری وجود دارد. پیش از آن‌که به جزئیات طرح دقیق شویم، فضای اطراف پیکره‌ها را می‌بینیم که نیروی فضای منفی به اندوه پیکره‌ها می‌افزاید. در تصویر ۴-۲۸ هنرمند بدون دوربین با استفاده از سایه‌ها و نیم سایه‌ها به چنین تأثیری دست یافته است.

در تصویر ۴-۲۹ ماسک با نورپردازی خاص روشن شده است و در نتیجه سایه یک چهره دیگر بر پس‌زمینه<sup>۱</sup> نقش بسته است. به کمک سایه‌ها، فضای منفی طرح مفهوم جدیدی یافته‌اند. سایه‌ها و پس‌زمینه آن با هم موضوع جدیدی را به وجود آورده‌اند.<sup>۲</sup>



تصویر ۴-۲۷ - کته کل ویتس - اندوه و سوگواری



تصویر ۴-۲۹ - ماسک، به سایه تشکیل شده زیر آن دقت کنید.



تصویر ۴-۲۸ - موهولی ناگی، فتوگرام



سورا در پیش‌تر آثارش به ارزش‌های تاریک و روشن توجه فراوان نموده و از آن برای برانگیختن احساسات رقیق و آرام استفاده نموده است (تصویر ۳۰-۴). در تصویر ۳۱-۴ الف پیکره با توجه به تضاد سیاه و سفید طراحی شده و برای نشان دادن حجم، از تغییر ملایم سیاه تا سفید بهره گرفته است. ادامه روشنایی روی شانه راست به سمت پایین، به آرامی رو به تاریکی رفته و در پایین تصویر با زمینه سیاه پیوند خورده است. در پارچه گره خورده روی کمر سطح سیاه با سفیدی زمینه در حالت تضاد قرار دارد. این اثر را با کار دیگری از وی مقایسه کنید. پیکره به صورت سایه‌ای در زمینه‌ای روشن قرار گرفته است و به اندازه تصویر فوق جذابیت بصری ندارد (تصویر ۳۱-۴-ب).



تصویر ۳۰-۴ ژرژ سورا- مادر هنرمند در حال خیاطی -  
مداد کنته - موزه متروپولیتین



ب) ژرژ سورا- سایه یک زن - مداد



الف) ژرژ سورا- روبه تاریکی

تصویر ۳۱-۴

## تضاد ارزش بصری

یکی از موارد استفاده تضاد تیره و روشن خلق نقطه تأکید یا جلب توجه است. می‌دانیم که تضاد ارزش بصری به سرعت چشم را به سوی خود می‌کشانند. در تصویر ۴-۳۲ هنرمند جهش یک ماهی قزل‌آلا را نشان می‌دهد و از طریق تضاد ارزش، روی ماهی تأکید می‌نماید. روشنایی ماهی در مقابل پس‌زمینه تیره قرار گرفته است و دم تیره در مقابل نور منعکس شده از آب جای می‌گیرد.



تصویر ۴-۳۲

بسیاری از هنرمندان قبل از آن‌که به رنگ بپردازند به تضاد ارزش‌های بصری فکر می‌کنند. چنان‌که در تصویر ۴-۳۳ رنگ قدرت زیادی را به نمایش نمی‌گذارد و بیش‌تر تضاد تیره و روشن موجب جاذبه بصری آن شده است.



تصویر ۴-۳۳ - ویلیام ترنر، رومانتی سیسم



تصویر ۴-۳۴ - فرانسیس گویا - قسمتی از اثر نامه

در تابلوی نامه، هنرمند از گردش روشنایی بر چهره، روسری و بالاتنه برای تأکید روی نامه در دست زن اشرافی بهره گرفته است. در حالی که خدمتکار وی در تاریکی زیر چتر اهمیت کمتری یافته است و زنان رختشوی در پس زمینه قرار گرفته‌اند. (تصویر ۴-۳۴).

## ارزش بصری و رنگ

رنگ و ارزش بصری با هم ارتباط مستقیم دارند چرا که رنگ‌ها در درجه روشنی و تاریکی با هم تفاوت دارند. زرد خالص روشن‌تر از قرمز است. آبی ناب تاریک‌تر از زرد است و کنار هم تضاد به وجود می‌آورند. اما گاهی رنگ‌ها در درجه یکسان از تاریکی و روشنایی کنار هم قرار می‌گیرند، که در آن صورت تنها براساس خاصیت رنگی آنها را از یکدیگر تشخیص می‌دهیم. بنفش با یک خاکستری تیره مطابقت دارد و قرمز خالص با یک خاکستری متوسط هم‌تراز است (تصویر ۴-۳۵). در طراحی اثر پیکاسو تصویر ۴-۳۶ از رنگ‌ها به جای تضاد تاریک و روشنایی استفاده شده است. این اثر را با تابلو دختر جوان تصویر ۴-۳۷ مقایسه کنید. هنرمند از رنگ و تضاد تیرگی و روشنی هم‌زمان برای به وجود آوردن چهره دختر جوان بهره گرفته است. امروزه در نقاشی نوین سعی می‌کنند کاربرد نور را به رنگ بسپارند (تصاویر ۴-۳۸). ولی هنوز سایه روشن جایگاه خود را از دست نداده است.



تصویر ۴-۳۵ - جورجیو موراندی - طبیعت بی جان بطری‌ها

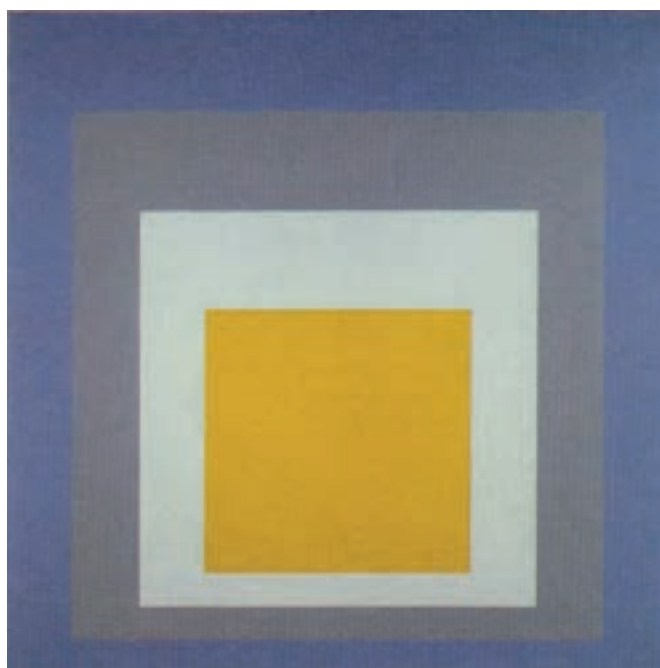




تصویر ۳۷-۴ بولدینی - طراحی از دختر جوان



تصویر ۳۶-۴ پیکاسو، طراحی با پاستل



تصویر ۳۸-۴ جوزف آلبرز - مربع های کوچک شونده - سوپر ماتیسزم

در ایران باستان و ایران اسلامی همواره نور از جایگاه ویژه‌ای برخوردار بوده است و آن را نمادی از ذات باریتعالی می‌دانند. هم‌چنین به لحاظ دستورات اسلامی و دوری از تصویر طبیعی انسان، در نگارگری از طراحی واقع‌گرایی و سایه‌پردازی خودداری می‌کنند و جهانی تمثیلی را می‌آفرینند (تصاویر ۴۰ و ۳۹-۴).

بنابراین نگارگری ایرانی نور منتشر دارد و در جهانی به دور از سایه‌ها است. اما از حیث ارزش بصری به دلیل استفاده از تضاد رنگ‌ها و کاربرد مناسب رنگ‌های مکمل به تاریک و روشنایی لازم دست می‌یابد و از این نظر نقصی به‌وجود نمی‌آید، زیرا هنگامی که سنگ‌های معدنی و فلزات گران‌بها چون طلا و نقره به کار می‌برند، انوار الهی را در رنگ‌های نقاشی می‌آورند و گویی به سوی نور مطلق گام برمی‌دارند.



تصویر ۳۹-۴- کلیله و دمنه، مکتب هرات



تصویر ۴۰-۴- شاهنامه فردوسی



## ارزش بصری در جو

برای خلق پرسپکتیو جوی می‌توان از ارزش‌های بصری استفاده کرد. دومیه در این اثر از سایه پیکره برای دور و نزدیک کردن سطوح و ایجاد حالت عاطفی خاص استفاده کرده است. وی با تاریک کردن مادر و کودک در پیش‌زمینه، آنها را از زمینه‌ای روشن جدا ساخته و با این ترفند، هم فاصله را نشان داده و هم خستگی مادر و کودک را از کار روزانه به نمایش گذاشته است (تصویر ۴۱-۴).

در تصویر ۴۲-۴ هنرمند به کمک تضاد شدید، پیش‌زمینه و پس‌زمینه را از هم جدا کرده است و فاصله به وجود آمده است. پیکره و صخره به شدت تیره هستند. امواج آب روشن تراست و از نظر ارزش بصری به آسمان نزدیک است. نمایش عمق به وسیله این تضاد به سادگی انجام پذیرفته است.



تصویر ۴۲-۴ — گاسپار دیوید، فریدریش، مهاجر بر فراز موج‌ها



تصویر ۴۱-۴ — انوره دومیه — مادر و کودک

## درجات خاکستری

اگر نقاط زیادی کنار هم قرار گیرند، در ذهن بیننده با یکدیگر ترکیب و همراه می‌شوند و می‌توانند تصویری از رنگ‌مایه (خاکستری‌های بصری) و رنگ‌های مختلف را در ذهن پدید آورند. تعداد نقاط زیاد و نزدیک به هم قابلیت هدایت چشم را افزایش می‌دهد. سورا برای تولید خاکستری‌های بصری در تصویر ۴۳-۴ نقاط را به وسیله مداد کنته روی بافت ضخیم کاغذ به وجود آورده است. بدین طریق یک حس بصری را از خاکستری‌ها ارائه می‌دهد. وی در این اثر تاریکی را به سمت روشنایی می‌کشانند و با نور لرزنده‌ای در نقاط برجسته کاغذ، تصویرها را ایجاد می‌کند. او روشنایی را در پشت مدل قرار داده است تا جلوه بیشتری به



پیکره بدهد (تصویر ۴۳-۴). گاه سورا نقاشی هایش را به شیوه نقطه‌پردازی (پوینتیلیسم)<sup>۱</sup> انجام داده و فقط از چهار رنگ خالص بهره گرفته است. زرد، قرمز، آبی و سیاه را به صورت نقاط ریزی روی تابلو به کار برده است که در چشم و ذهن بیننده نقاط رنگی با هم مخلوط می‌شوند و به نظر می‌رسد انواع رنگ‌ها با سایه روشن روی تابلو به کار رفته‌اند. بعدها در جریان فرآیند چاپ عکس‌های چهار رنگ، از این روش بهره گرفته شد (تصاویر ۴۵ و ۴۴-۴).



تصویر ۴۳-۴ ژورژ سورا، طراحی با مداد کنته روی کاغذ



تصویر ۴۴-۴ ژورژ سورا، بعد از ظهر یک شنبه در جزیره گراندزات، پوینتیلیسم



تصویر ۴۵-۴

## با هم تجربه کنیم

### (از میان تمرین‌های زیر یکی را انتخاب و اجرا نمایید)

تمرین ۱- یک موضوع از طبیعت بی‌جان انتخاب کنید و دو طراحی، به شیوه زیر انجام دهید :  
الف) با چهار رنگ سفید، سیاه و دو خاکستری به صورت اختیاری آنها را رنگ‌آمیزی کنید.  
ارزش‌های سایه روشن را به صورت لکه کنار هم بگذارید و سایه‌گذاری نامنظمی شبیه نقطه اجرا کنید. در این حالت موضوع زیاد واضح نخواهد شد.

ب) در طراحی دوم از همان موضوع، سایه روشن‌ها را به کار بگیرید تا موضوع به صورت حجمی پدیدار شود. حال دو طراحی را توصیف نمایید چه چیزی موجب مبهم شدن طرح اول شده است؟

**تمرین ۲-** همان‌طور که در شرح درس آمده است، وزن، نور و فضا از طریق سایه روشن پدیدار می‌شوند.

الف) از یک پیکر با دو ارزش رنگی سفید و سیاه در دو موقعیت روبرو و نیم رخ طراحی کنید. ضخامت و وزن خطوط طرح، به عمق، دوری و نزدیکی آنها کمک می‌کند. از سفیدی کاغذ به عنوان ارزش‌های سفید و عناصر به کار برده را به عنوان ارزش‌های تیره به کار بگیرید.

**تمرین ۳-** یک شیء را با خطوط ضخیم، تیره و زبر طراحی کنید.

لبه‌های اشکال نامعین و کرکی باشد و مرکز تصویر تیره شود. طراحی را با ترکیب مداد، قلم و جوهر و مداد شمعی انجام دهید، به طریقی که وزن و حجم شکل را نشان دهد، با تکنیک چاپ انگشتی سومین طراحی را از همان موضوع اجرا کنید. انگشت را با مرکب آغشته و فقط با چند حرکت شکل را مشخص کنید.

**تمرین ۴-** چند شیء متفاوت تهیه کنید. یک شیء نیمه براق و بافت‌دار و سطوح آنها را زیر یک نور موضوعی بررسی کنید. یک کادر یا بخشی از یک هر کدام اجزاء و ارزش‌های خاکستری را اجرا کنید. در کدام شکل‌ها تعداد گام‌های ارزش‌های خاکستری بیش‌تر است؟ (ارزش‌ها از ۱ تا ۵ روشن و از ۵ تا ۱۰ تیره تا سیاه هستند).

**تمرین ۵:** از یک ترکیب‌بندی با تابش نور مصنوعی با مداد به صورت خطی طراحی کنید. بخش‌های کاملاً تیره را با آکرلیک سیاه پوشانید و خطوط مدادی را پاک کنید، یک طرح آبستره ایجاد خواهد شد. البته نیازی به اجرای دقیق طرح نیست و می‌توانید در سایه‌ها دخل و تصرف کنید.

**تمرین ۶:** موضوعی را انتخاب کرده و با استفاده از خطوط موازی سایه روشن هاشور ایجاد کنید.

ابتدا یک موضوع را با مداد طراحی کنید و با قلم نی (خوشنویسی) سایه‌ها را به صورت خطوط موازی با ضخامت فاصله‌های مختلف به وجود بیاورید یا از تکنیک خراش استفاده کنید. (سطح یک مقوا را با مرکب چاپ پوشانید و بعد از خشک شدن سطح مرکب آن را با ابزارهای حکاکی (هر جسم نوک تیز مثل سوزن، میخ، مُغار، تیغ و...) با خطوط موازی ضخیم و یا نازک خراش ایجاد کنید و طرح مخفی پدیدار شده سفید خواهد بود.

**تمرین ۷:** ترکیبی از اشیاء را بچینید (پیکره یک یا دو نفر نیز می‌تواند در ترکیب موجود باشد) و به کمک قلم‌مو و مرکب و یا قلم و جوهر شروع به طراحی کنید در هنگام طراحی به آهنگ بی‌کلام گوش کنید. با تغییر آهنگ خطوط شما هم می‌تواند تغییر کند!

## با هم گفتگو کنیم

دو نمونه اثر هنری را انتخاب نموده که از حیث ارزش بصری توان بالایی داشته باشند درباره هدف استفاده از ارزش بصری در آن گفتگو کنید.



# رنگ

